

KELETAS S. DAUKANTO BOTANIKOS TERMINŲ

Atšventėme vieno žymiausių Žemaičių mokslininkų ir rašytojų Simono Daukanto (1793–1864) 200-ąsias gimimo metines. Geriausiai žinomi jo istorijos veikalai „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, „Istorija žemaitiška“, „Būdas senovės lietuvių ir žemaičių“ ir kt. S. Daukantas rinko tautosaką, išleido „Pasakas masių“, „Dainės žemaičių“, parašė keletą vadovėlių, išleido skaitinių knygelių vaikams. Be minėtų darbų, S. Daukantas dar parengė ir keletą knygelių, kuriose pateikiama praktiškų patarimų valstiečiams. 1847 m. buvo išleisti „Parodymas, kaip apynius auginti“, S. Daukanto verstas iš B. A. Grunardo vokiško leidimo, ir „Pamokymas apie auginimą taboko“, verstas iš D. Strukovo rusiško leidimo. 1848 m., pertvarkęs kalbą, S. Daukantas parengė spaudai Gotlybo Danieliaus Zetegasto „Bičių knygelės“ trečiąjį leidimą. 1849 m. išleistas Hermano Cigros knygelės „Pamokslas apie sodnus, arba daigynus vaisingų medžių“ S. Daukanto vertimas. Tais pačiais metais išėjo jo iš rusų kalbos versta knygelė „Pamokymas, kaip rinkti medines sėklas“ ir „Ugnies knygelė“, kuri buvo išėjusi anksčiau, o S. Daukantas parengė naują leidimą. 1854 m. pasirodė „Sėjamosios pašaro žolės“. S. Daukantas buvo išvertęs dar dvi knygeles, bet jų nepavyko išspausdinti, tai „Pamokslas, kaip girias kirsti, sėti ir diegti dėl alvieno ūkininko“ ir „Gasparorius“.

Savo knygelėse S. Daukantas teikė praktiškų patarimų valstiečiams. Rašydamas apie žemės ūkį, įvairius augalus, jų auginimą, jis vartojo nemažai botanikos terminų. Šiame straipsnyje aptariama keletas S. Daukanto vartotų augalų pavadinimų iš šių knygelių: „Parodymas, kaip apynius auginti“ (toliau sutrumpintai DAA), „Pamokymas, kaip rinkti medines sėklas“ (DMS) ir „Pamokslas apie sodnus, arba daigynus vaisingų medžių“ (DSD). Daugelis šiose knygelėse randamų augalų pavadinimų yra nuo seno vartojami, pvz.: *qnzūlas* (ąžuolas) DMS, *karklas* (karklas) DSD, *klewas* (klevas) DMS, *liepa* (liepa) DMS, *jūdalksnis* (juodalksnis) DMS, *o belis* (obelis) DMS ir kt. Kai kurie S. Daukanto vartoti pavadinimai skiriasi nuo dabartinių botanikos terminų. Daugiausia tai augalų rūšių pavadinimai.

S. Daukantas augalų rūšių pavadinimuose vartoja žodžius *visurtinis*, *-ė*, ir *visurtiniasis*, pvz.: *kasztan's wissórtīnesis* (*Aesculus hippocastanum*; kaštanas visurtiniasis) DMS 33; *ousis wissórtinis* (*Fraxinus excelsior*; uosis visurtinis) DMS 34; *skrobla wissórtīnī* (*Carpinus betulus*; skrobla visurtinė) DMS 36; *lazda wissórtīne* (*Corylus avellana*; lazda visurtinė) DMS 41. Visais šiais atvejais S. Daukantas vartoja kalbamą žodį vietoj dabar įprasto būdvardžio *paprastasis*, *-oji*. „Lietuvos TSR floroje“ (LF) šių augalų rūšys vadinamos taip: *paprastasis kaštonas* (*Aesculus hippocastanum* L.) IV 621; *paprastasis uosis* (*Fraxinus excelsior* L.) V 158; *paprastasis skroblas* (*Carpinus betulus* L.) III 105; *paprastasis lazdynas* (*Corylus avellana* L.) III 108. Tačiau aptardamas klevo rūšis, S. Daukantas mini *klevą paprastąjį*: *klewas paprastasis* (*Acer platanoides*) DSD 166. Kad S. Daukanto sudėtiniuose terminuose vartojami dėmenys *visurtinis*, *visurtiniasis*, įtakos galėjo turėti ir jo amžininkas J. A. Pabrėža.

Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849) buvo žemaitis, gimęs dab. Skuodo raj. Večių km. Jo, kaip ir S. Daukanto, gimtasis kaimas buvo netoli Lenkimų miestelio. J. A. Pabrėža domėjosi gamtos mokslais, ypač botanika, medicina. Jo mokslo darbai liko rankraščiuose, tačiau jo veikla buvo reikšminga to meto mokslo raidai. S. Daukantas buvo pažįstamas ir susirašinėjo su J. A. Pabrėža, tad gali būti, kad jis buvo susipažinęs ir su J. A. Pabrėžos botanikos darbais. Viename stambiausių botanikos darbų „*Tayslós augumynis*“ J. A. Pabrėža augalų rūšims vadinti vartoja sudėtinių terminų dėmenis *visurtinis*, *-ė* ir *visurtiniasis*, *-ioji*, pvz.: *kasztans wysórttynesis* (*Aésculus hippocastanum*; kaštanas visurtiniasis); *aapiniis wysórttynesis* (*Húmulus lúpulus*; apinys visurtiniasis); *myižis wysórttynis* (*Hórdeum vūlgare*; miežis visurtinis); *óusis wysórttynis* (*Fráximus excelsior*; uosis visurtinis); *łazda wysórtynioji* (*Cōrylus avellana*; lazda visurtinioji); *skrobla wysórtynioji* (*Carpinus betulus*; skrobla visurtinioji) ir kt. terminai. Terminai su pažyminiu *visurtinis*, *-ė*, *visurtiniasis*, *-ioji* gana dažni J. A. Pabrėžos darbe „*Taislius auguminis*“, bet ir čia retkarčiais pasitaiko terminų su dėmeniu *paprastasis*, *-oji*, pvz.: *żaalwy paprastooji* (*Póa trivalis*; žalvė paprastoji); *bódie paprastooji* (*Agaricus trivalis*; budė paprastoji).

Žemaičio Lauryno Ivinskio (1810–1881) kalendoriuose ir kituose raštuose botanikos rūšinių terminų su dėmenimis *visurtinis*, *-ė* ir *visur-*

tiniasis, *-ioji* nerasta. L. Ivinskis savo raštuose vartoja sudėtinius botanikos terminus tik su dėmeniu *paprastasis*, *-oji*. „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekoje pavyzdžių su žodžiais *visurtinis*, *-ė* ir *visurtiniasis*, *-ioji* irgi išrašyta tik iš J. A. Pabrėžos ir S. Daukanto darbų, tad, matyt, tik šie du autoriai tevartojo tokius terminus. Galima spėti, kad šis žodis sudarytas apibūdinti „visur esantiems“ augalams.

Reikėtų šiek tiek aptarti ir terminų *skrobla visurtinė* bei *lazda visurtinė* pagrindinius dėmenis. LF III pagrindiniu dėmeniu vartojama vyriškosios giminės forma *skroblas*, pateikiami ir sinonimai *skrobla*, *skoblė*, *skruoblas*, *skroblus*, *džiūsna* ir *jovaras*. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ kaip norma teikiama forma *skroblas*. LKŽ XII rodo, kad šį medį *skrobla* vadina Kretingos, Raseinių, Skuodo, Telšių ir Šakių rajonuose. Formą *skrobla* rasime M. Akelaičio gramatikoje, ją vartojo savo raštuose ne tik S. Daukantas, bet ir J. A. Pabrėža, L. Ivinskis, tačiau pastarasis kaip sinonimą nurodė ir *skroblas*. „Lietuviškame botanikos žodyne“ (LBŽ), išleistame 1938 m., vartojamas terminas *paprastasis skroblas* ir pateikiami jau minėti sinonimai.

Medis *Corylus avellana* LBŽ vadinamas *riešutiniu lazdynu*, pateikiami jo sinonimai *lazda*, *lazdenis*, *lazdų medis*, *riešutlazda*, *lazdų krūmai*. Taip pat šį augalą vadina ir P. Matulionis „Žolyne“ (1907). LF III vartojamas terminas *paprastasis lazdynas* ir pateikiami tie patys sinonimai kaip LBŽ. S. Daukanto vartotas terminas *lazda* randamas seniuose raštuose – K. Sirvydo, P. Ruigio, F. Kuršaičio žodynuose, J. A. Pabrėžos darbuose. L. Ivinskis savo raštuose pateikia ne tik *lazda*, *lazdos medis*, bet ir terminą *lazdynas*. Dabartiniu metu bendrinėje kalboje vartojamas terminas *lazdynas*, tačiau tarmėse dar gana plačiai tam reikalui vartojamas ir žodis *lazda*. „Druskininkų tarmės žodyne“ (1988) yra abu šie terminai, o „Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyne“ (1976) (ŠR Dūn. Ž.) pateikiami pavadinimai *laza*, *lazynas* ir *lazdynas*. LKŽ VII prie termino *lazda* yra pavyzdžių iš Kelmės, Trakų rajonų ir iš Baltarusijos Varenavo rajono. Tad pavadinimai *lazda* ir *skrobla*, matyt, į senuosius raštus atėjo iš gyvosios kalbos ir šiandien dar gana plačiai vartojami.

Knygelėje „Parodymas, kaip apynius auginti“ S. Daukantas gana plačiai aprašo apynius, jų auginimą. Jis šį augalą vadina taip pat kaip ir dabar vadinamas – *apynys* (DAA), tik pateikia kitokį lotynišką pavadinimą – *Dioecia pentandria*. LBŽ ir LF III aprašoma tik viena apynių rūšis

auganti Lietuvoje – *paprastasis apynys* (*Humulus lupulus*). Įdomu tai, kad S. Daukantas skiria girinį ir daržinį apynius – „*Apynys (Dioecia pentandria) yra dvejoks gīrinis ir daržinis, taj yra: gīrioj' augans, ar daržī augīnamas*“ (DAA 11). S. Daukantas skiria dvi daržinio apynio rūšis: česnakinius, arba vėlybuosius, ir rugpjūtinius, arba ankstybuosius. Jis paaiškina ir kodėl šitaip vadinami tie apyniai. „*Pirmosios wejslės apinej yra wadinamis szesznakīnejs apinejs <->, dwōk szesznakō. <-> Wielaj Szīlo mienesie teiszbrēnst, to diel tūkniej jus waden wielibasejs apinejs. Antrosios wejslės apinius waden ankstybasejs arba rugpiūtīnejs apinejs, iog ligėj sō rugejs pribrenst...*“ (DAA 13). S. Daukantas rašo, kad šios veislės dar smulkiau skirstomos pagal stiebų ir spurgų spalvą ir formą. Jis mini dar ir trečią apynių veislę, kuri auginama Anglijoje – „*<-> yra wejsle, kōrę waden Cirundo apinejs <->*“ (DAA 13), bet plačiau jos neaptaria. Neturint vokiškos B. A. Grunardo knygelės, kurią S. Daukantas vertė, neaišku, ar jis pats išskyrė tokias apynio rūšis, ar tiesiog išvertė ir pateikė B. A. Grunardo klasifikaciją. J. A. Pabrėža pateikia tik vieną apynių rūšį – *aapiniis wysórtyynesis* (*Húmulus lúpulus*; apynys visurtiniasis), tik aprašydamas mini, kad gali būti apynys laukinis ir sodintas.

S. Daukantas skiria dvi klevo rūšis: *klewas paprastasijs* (*Acer platanoides*; klevas paprastasis) DSD 166 ir *klewas jowarinis* (*Acer Pseudo-Platanus*; klevas jovarinis) DSD 166. Klevo rūšis *Acer platanoides* ir dabar vadinama *paprastuoju klevu* (žr. LF IV 608). Kitaip vadinama antroji S. Daukanto paminėta klevo rūšis – *platanalapis klevas* (*Acer pseudoplatanus*) (žr. LF IV 612 ir LBŽ 5). LF IV pateikti šie platanalapio klevo sinonimai: *klevas kalninis, baltasis, jovaras*, o LBŽ – *javoras, jievaras, jovaras, jovarklevis, paklevis*. J. A. Pabrėža „Taisliuje auguminiame“ skiria penkias klevo rūšis, o aptariamajai rūšiai pavadinti vartoja terminą *klaus* (*klewas*) *neteysjoowars* (*Acer Pseudoplátanus*; klevas neteisjovaras). Šiuo atveju jau skiriasi S. Daukanto ir J. A. Pabrėžos vartojami terminai. LBŽ aiškinama, kad platanalapio klevo lapai panašūs į platano lapus, tad suprantama, kodėl taip pavadinta ši klevo rūšis. Žodžiu *jovaras* vadinamas ne tik platanalapis klevas, bet ir platanas (žr. LKŽ IV 364), tad ir S. Daukantas, matyt, vartojo platano sinonimą *jovaras*, todėl ir klevą pavadino *jovarinis klevas*.

S. Daukantas vartoja terminą *bókas gĩrrĩnis* (*Fagus sylvatica*; bukas girinis) DMS 31. Taip jis vadina *paprastąjį buką* (*Fagus silvatica*) (žr. LF III 112 ir LBŽ 141). J. A. Pabrėžos rankraščiuose ši buko rūšis taip pat vadinama *bóks gyrrynis* (*Fagus sylvatica*; bukas girinis).

Vieną medžių rūšį, priklausančią ąžuolinių (*Fagaceae*) šeimai, S. Daukantas pavadino *bókas-kaštan's* (*Fagus castanea*; bukas-kaštanas DMS 32). Matyt, tiesiog pažodžiui jis išvertė lotynišką šio medžio pavadinimą ir susiejo du skirtingų šeimų medžių pavadinimus – bukas priklauso ąžuolinių šeimai, o kaštanas – kaštaninių (*Hippocestaneaceae*) šeimai. Šis medis turi net kelis lotyniškus pavadinimus, J. A. Pabrėža „Taisliuje auguminiame“ pateikia du jo lotyniškus pavadinimus: *Cástanea vesca* ir *Fagus Castanea* ir pavadina šį medį *kasztans waalgomasis* (kaštanas valgomasis). LBŽ pateiktas tas pats lietuviškas terminas kaip ir J. A. Pabrėžos – *valgomasis kaštanas* (LBŽ 75). LF yra keturi lotyniški sinonimai (*Castanea sativa* Mill., *Fagus castanea* L., *Castanea vulgaris* Lam., *Castanea vesca* Gaertn.) ir jau naujas lietuviškas terminas – *valgomasis kaštainis* (žr. LF III 113).

S. Daukantas vartoja terminą *winkszna ganiklĩne* (*Ulmus campestris*; vinkšna ganyklinė) DMS 33, taip jis vadina guobinių šeimai priklausančią *paprastąjį skirpstą* (*Ulmus foliacea* Gilib., *Ulmus campestris* L., *Ulmus glabra* Mill.) LF III 125–126. J. A. Pabrėža vartoja tokį pat terminą – *winkszna ganiklyyny* (*Ulmus campestris*; vinkšna ganyklinė). LBŽ šis medis vadinamas *guoba skirpstas* (*Ulmus campéstris*). Ir S. Daukantas, ir J. A. Pabrėža tikriausiai vartoja žodį *vinkšna*, o ne *skirpstas* todėl, kad Žemaičiuose šis medis vadinamas *vinkšna*, o *skirpstu* vadinamas kitas medis – *šalteksnis* (*Frangula*) (plg. LKŽ XII 917, ŠR Dūn. Ž 329).

S. Daukanto knygutėse randame ir tokius terminus, kaip *žĩrnmedis* arba *medžĩrnis* (*Robinia*; žirnmedis, medžirnis) DMS 40 bei *baltoje akacije* (baltoji akacija) DSD 135. S. Daukantas tik vienoje vietoje mini tuos du variantus *žĩrnmedis* ir *medžĩrnis*, o kitur jau rašo tik *žĩrnmedis*. Įdomus tas jo bandymas sukeitus dūrinio dėmenis pasidaryti kitą žodį. Terminas *žĩrnmedis* randamas ir J. A. Pabrėžos raštuose: *žyrn'medis* (*Robinia*). J. A. Pabrėža mini keletą žirnmedžio rūšių, vieną iš jų vadina *neteys-akacyje* (*Robinia Pseudoacacia*; neteisakacija), dabar šis ankštinių šeimos augalas vadinamas *baltažiedžiu vikmedžiu* (*Robinia pseudoacacia*) LF IV 362, vartojamas jo sinonimas *baltoji akacija*. Kitas

ankštinių šeimai priklausantis augalas yra *geltonasis žirnmedis* (*Cara-gana arborescens*) LF IV 368, jo sinonimas — *geltonoji akacija*. S. Daukantas, kaip ir J. A. Pabrėža, augalui, kurio lotyniškas pavadinimas *Robinia*, pavadinti vartoja terminą *žirnmedis*, o ne *vikmedis*, tad S. Daukantas terminą *baltoji akacija* (DSD 135) galbūt vartojo kaip žirnmedžio sinonimą.

Šiame straipsnelyje aptarta tik dalis S. Daukanto vartotų botanikos terminų. Rašytojas savo knygutėse stengėsi vartoti lietuviškus jau vartojamus ar sudaryti naujus botanikos terminus, daug kur greta pateikdamas ir lotyniškus augalų pavadinimus.

Kaip jau minėta, galbūt S. Daukantas buvo susipažinęs su J. A. Pabrėžos botanikos darbais ar net su juo pačiu šnekėjęsis dėl vieno ar kito termino, todėl, matyt, ir pasitaiko nemažai terminų, kuriuos vartojo ir S. Daukantas, ir J. A. Pabrėža. Tačiau pasitaiko ir tokių pavadinimų, kurie skiriasi, pavyzdžiui, J. A. Pabrėža vartoja terminą *neteisjovaras klevas*, o S. Daukantas — *jovarinis klevas*. S. Daukanto vartotas terminas šiai klevo rūšiai pavadinti yra geresnis nei J. A. Pabrėžos vartotas. Yra ir priešingų atvejų — J. A. Pabrėža vartojo tinkamesnį terminą *valgomasis kaštanas*, o S. Daukanto raštuose aptinkamas pažodžiui išsiverstas pavadinimas *bukas-kaštanas*.

Kai kurie augalai dabar kitaip vadinami, negu juos vadino S. Daukantas, bet jo vartoti terminai gana įdomūs ir taisyklingi, pvz.: *vinkšna ganyklinė*, *bukas girinis* ir kt. Garsusis žemaitis Simonas Daukantas norėjo padėti valstiečiams ne tik patardamas įvairiais žemės ūkio klausimais, bet ir stengėsi išmokyti juos vartoti taisyklingus terminus, teikdamas savo knygelėse įvairių praktiškų patarimų, jis nepamiršo ir kalbos dalykų.